

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

СПРАВА АКАДЕМІКА К. В. ХАРЛАМПОВИЧА

(Публікація архівних документів, передмова
та коментарі Олександра Морозова)

Фонди Ніжинської філії Державного архіву Чернігівської області містять чимало унікальних документів приватного походження, у тому числі - особисті архіви. На особливу увагу дослідників заслуговує фонд видатного історика, професора Казанського університету, доктора церковної історії Санкт-Петербурзької Духовної Академії, члена-кореспондента Російської Академії Наук, дійсного члена Всеукраїнської Академії Наук, людини складної, драматичної долі Костянтина Васильовича Харламповича (1870-1932).

Сьогодні ми пропонуємо увазі читачів публікацію низки документів з архіву вченого, що проливають світло на його тернистий життєвий шлях, драматичні обставини перебування в Ніжині, стосунки з Всеукраїнською Академією Наук, її окремими членами та особисто з академіком Михайлом Сергійовичем Грушевським, з яким його пов'язували давні приятельські взаємини.

Як історик К. В. Харлампович належав до старої наукової академічної школи. Хоча через драматичні обставини життя головна праця вченого так і залишилася незавершеною, ім'я К. В. Харламповича та його науковий доробок навіки вписані в українську історіографію, а його дослідження з історії Західно-Руської церкви (київської митрополії) та шкільної освіти доби феодалізму на теренах України та Білорусі XVI-XVIII ст. досі не втратили своєї вагомості та актуальності.

Народився К. В. Харлампович 18 серпня 1870 року в селі Рогач Берестенського повіту Гродненської губернії (Білорусь) в родині православного парафіяльного священика. Початкову освіту отримав у духовних школах, навчався у Віленській духовній семінарії. Прагнення здобути вищу освіту привело юного семінариста до Санкт-Петербурзької Духовної Академії, курс якої він успішно закінчив у 1894 році.¹

Коло наукових зацікавлень молодого вченого визначилось досить рано. Як відзначав відомий український історик В. Біднов, "з часів студентства К. Харлампович цікавився переважно минулим України, стародавні її школи та освіта взагалі, культурне становище українського народу були улюбленими предметами його досліджень".² За часів навчання в Академії ці інтереси вченого знайшли вагоме підґрунтя, стали набагато глибшими, адже в цей час тут складається оригінальна наукова школа, що займалася вивченням церковної старовини Західної Русі (України та Білорусі). У цьому напрямку працювали такі маститі санкт-петербурзькі вчені професори Академії М. Коялович, І. Чистович, П. Николаєвський, П. Жукович та ін.³

Після закінчення Академії К. В. Харлампович був направлений викладати латинську мову і "цивільну" історію в Казанську духовну семінарію. З 1900 року він додатково викладав церковну історію в Казанському університеті, де 1909 року отримав посаду виконуючого обов'язки екстраординарного, а згодом - ординарного професора.⁴

Уже в цей час молодий історик друкує численні статті та дослідження з церковної

сторії, з історії Казанської єпархії та шкільництва в ній, досліджує пам'ятки церковного письменства. У 1898 році в Казані виходить друком капітальна монографія вченого, "Западно-Русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к православному, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православия", в основу якої К. В. Харлампович поклав дисертацію на ступінь магістра богослов'я", котру він захистив на базі Санкт-Петербурзької Духовної Академії. Це було перше ґрунтовне дослідження, в якому детально і систематично розглядалася діяльність православних братств та братських шкіл на теренах України і Білорусі часів польського панування. Російська Академія Наук відзначила вихід цієї визначної праці, нагородивши її автора престижною "Уварівською" премією.⁵

Ще більший успіх та визнання приніс автору виданий ним у 1914 році перший (і, на жаль, єдиний) том із задуманого тритомного дослідження "Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь". Ця друга капітальна праця історика стала його докторською дисертацією, за яку К. В. Харлампович отримав ступінь доктора церковної історії Санкт-Петербурзької Духовної Академії.⁶

Використовуючи ще не введений до наукового обігу архівний матеріал, К. В. Харлампович поставив собі за мету вивчити ту роль, яку відіграли вихідці з України, у тому числі вихованці Києво-Могилянської Академії, працюючи на культурно-просвітницькій ниві в Росії від середини XVII ст. до початку царювання Катерини II (1762 р.)

Відзначаючи важливість впливу українців на всі сфери культурного життя у Росії, К. В. Харлампович зауважував, що українці ("малороси") як народність "більш культурна, більш витривала, більш, так би мовити, вперта і косна" у всьому переважали росіян ("великоросів"). Там, де українці переселялися на російські землі і колонізували їх, вони "переймали від великоросів мову, залишаючи їм водночас свої пісні, свої звичаї, побутові риси". Незважаючи на певні негативні риси (це, на думку К. В. Харламповича, - фанатизм, аристократизм, зверхність по відношенню до нижчих прошарків та запопадливість перед вищими, любов до розкошів, схильність до діалектичних дискусій, латинська мова у навчанні, мертва схоластика та ін.), устрій внутріцерковного життя в Україні відзначався позитивними тенденціями. Зокрема, тут зберігалися "виборність усіх церковно-ієрархічних посад та широка участь парафіян у справах церкви, що знайшло свою реалізацію в діяльності братств". У той же час у Московській державі XVI-XVII ст. церковний устрій відрізнявся "бюрократизмом, безправністю духовенства, повним підпорядкуванням його державній владі".⁷

У процесі роботи над 1-м томом "Малороссийского влияния" автор зібрав чимало додаткового матеріалу, що дозволило йому вже тоді задумати продовження цієї монографії. У II томі К. В. Харлампович планував подати огляд літературної та вченої діяльності українців, що працювали в галузі освіти, зокрема таких визначних діячів, як Єпифаній Славинецький, Симеон Полоцький, Дмитрій Ростовський, Стефан Яворський, Феофан Прокопович та багатьох інших менш відомих їх співвітчизників. III том дослідження, за задумом автора, повинен був підсумувати всю працю і присвячувався розгляду церковно-адміністративного, місіонерського, догматичного та наукового впливу українців на всі сфери культурного, освітнього та духовного життя в Росії.⁸ На превеликий жаль, світова війна, бурхливі революційні події та лихоліття громадянської війни не дозволили вченому довести до кінця надзвичайно важливу працю.

Перший том "Малороссийского влияния", що побачив світ у 1914 році, знайшов схвальний відгук серед істориків і громадськості як Росії, так і України. К. В. Харламповича запрошують взяти участь у XVI Археологічному з'їзді у Пскові, а 24 квітня 1915 року імператорське товариство історії та старожитностей російських присудило автору премію імені Г. Ф. Карпова. У 1916 році К. В. Харлампович стає членом-кореспондентом Російської Академії Наук.⁹

Вагомий внесок історика у вивчення української історії не лишився непоміченим і в Україні. 4 червня 1919 року новостворена Українська Академія Наук обрала К. В. Харламповича своїм дійсним членом по кафедрі історії Української Церкви. Враховуючи важливість теми, яку розробляв історик, УАН доручила йому продовжувати цю роботу

і водночас запросила переїхати до Києва.¹⁰ Однак, історик так і не зміг своєчасно скористатись цим запрошенням. В умовах тодішньої розрухи це було дуже небезпечно і вимагало значних фізичних та матеріальних витрат. Адже родина складалася з п'ятьох осіб: самого Костянтина Васильовича, його дружини Віри Петрівни та трьох дорослих дітей, що навчалися у казанських вузах.

Революційні зміни в країні негативно позначилися на долях тисяч людей. Не обминули вони й відомого історика. Після скасування Казанської духовної семінарії та реформи навчання у Казанському університеті професор церковної історії виявився нікому не потрібним. Але К. В. Харлампович і в цей важкий час не припиняє педагогічної діяльності. Перебиваючись мізерними заробітками, він викладає протягом 1921-1922 років математику в Казанській військовій школі та латину у фармацевтичному технікумі. З січня 1921 року він змушений був подати до Наукового відділу Наркомосу клопотання про надання йому фінансової субсидії для продовження науково-дослідницької діяльності. Зокрема, він писав, "Декілька років тому я приступив до виконання величезної наукової роботи - з'ясування впливу малоросійської культури на великоруську. Праця, що була замислена в обсязі одного тому, виросла в процесі накопичення матеріалів до таких розмірів, що 1-й том її, котрий вийшов 1914 року, зайняв 878 стор. великого формату, окрім 24 сторінок передмови і 66 сторінок указателя... Але це тільки початок моєї роботи. Том II, для котрого вже зібрано величезний матеріал, чекає редакторської обробки та видання... Прийдеться ще раз побувати у Москві для доповнення його даними з рукописів, що заново надійшли до московських архівів, бібліотек та музеїв... Одночасно буде збиратися матеріал і для III тому дослідження... Це досить своєчасно і диктується нагальною потребою".¹¹

Але для радянських чиновників тих часів дослідження церковної історії не було актуальною проблемою. К. В. Харлампович не тільки не отримав грошової субсидії, але невдовзі навіть зазнав репресій. 20 вересня 1924 року вченого заарештували, залишивши родину без жодних засобів для існування.¹² Відомого академіка двох академій звинуватили у "зберіганні та розповсюдженні контрреволюційної літератури" (якою, на думку слідчих з ГПУ, були "Известия" Казанського товариства археології, історії та етнографії) та "приховуванні церковного майна". Пізніше, в одному з листів до керівництва Російської Академії Наук, К. В. Харлампович так пояснював причини свого арешту: "У моїй справі немає рішуче нічого політичного, її побудовано на науковому, так би мовити, фундаменті. Я постраждав як голова Товариства археології, історії та етнографії при Казанському університеті, моє керівництво яким декому не сподобалось. Причепилися до видань Товариства, і, перетлумачивши їх загальний характер, піддали мене покаранню за запідозрені наукові переконання, навіть не мої, а інших членів Товариства, у статтях яких побачили мало готовності проводити точку зору історичного матеріалізму... Наскільки неміцний той ґрунт, на якому побудовано звинувачення, видно з того, що неофіційно мені тепер приписують зовсім інший злочин - участь у приховуванні церковного майна... Я особистої участі в цій операції не брав, хоча й був головою Казанського відділу у справах музеїв, але весь час пролежав у сипному тифу". Після арешту вчений вимагав, щоб його справу передали до суду, але, побоюючись виправдального вироку, ГПУ вирішило розправитися з ним адміністративним шляхом: без суда і слідства К. В. Харламповича відправили на заслання до Киргизії строком на три роки. Незважаючи на свавілля влади, Костянтин Васильович виявив неабияку мужність та стійкість, не визнавши за собою провини. З обуренням він писав: "Я розумію, що престиж влади вимагає наполягати на виконанні того вироку, що був мені винесений колегією ОГПУ. Але я не бачу, який є державний сеанс в усуненні мене, члена двох Академій Наук, від наукової діяльності і в тривалому розлученні мене з родиною, опіки якої, я, людина вже немолода, так потребую".¹³

Місцем відбування покарання для вченого визначили далеке киргизьке містечко Тургай Актюбинської губернії, де К. В. Харламповича за жалюгідну платню примусили працювати рахівником у повітовому виконкомі.

Неодноразові звернення К. В. Харламповича, і особливо його дружини Віри Петрівни до різних урядових інстанцій, наукових установ і товариств, громадської правозахисної

організації "Допомога політичним в'язням", очолюваної дружиною письменника М. Горького Є. М. Пешковою, фактично нічого не дали. В листі до "всесоюзного старости" М. І. Калініна Віра Петрівна Харлампович так змальовувала тяжке становище свого репресованого чоловіка: "засланий тепер у таку далечинь і в такий пункт, де не має можливості ні наукою займатись, ні отримати служби, він перебуває у стані людини, яка позбавлена у Радянській Росії громадянських прав і можливості утримувати себе і родину протягом довгих трьох років, не рахуючи попереднього п'ятимісячного сидіння у казанських тюрмах та підвалах. Пляма політичної неблагоннадійності, у якій він тільки запідозрений, але не міг бути звинувачений (бо тоді справу було б передано до суду), лежить тепер не тільки на ньому, але й на усій його родині". Стурбованість долею вченого висловили його колеги по Російській та Українській Академіях Наук, однак це мало чим полегшило становище К. В. Харламповича. Так, наприклад, клопотання ВУАН радянські репресивні органи витлумачили однозначно: заступник начальника Казанського ГПУ прямо заявив арештанту, що той просто хоче "втікти на Україну".¹⁴

Особливе занепокоєння долею К. В. Харламповича виявив академік ВУАН Михайло Сергійович Грушевський, який 1924 року щойно повернувся з еміграції до Радянської України. Приїзд всесвітньовідомого історика, колишнього голови Української Центральної Ради та першого Президента УНР, а також обрання його академіком радянська влада використала, у першу чергу, для підвищення свого міжнародного авторитету. Користуючись своїм "особливим становищем, Михайло Сергійович розгорнув не тільки наукову, але й енергійну правозахисну діяльність, рятуючи від репресій своїх колеґ-вчених. З К. В. Харламповичем його пов'язували давні приятельські взаємини. Обидва історики близько познайомилися ще у Казані, де з осені 1916 року запідозрений в "австрофільстві" М. С. Грушевський разом із сім'єю відбував адміністративне заслання під наглядом російської поліції. Спочатку заарештованому у Києві М. С. Грушевському визначили місцем заслання далекий Сибірськ, але згодом, завдяки клопотанню Російської Академії Наук, істориком дозволили переїхати до університетського міста Казані, де Михайло Сергійович нарешті зміг продовжити наукову роботу. У Казані він провів близько року. Тут доля і звела його з родиною К. В. Харламповича.¹⁵ Згодом ці дружні стосунки поміж двома академіками знайшли несподіване продовження.

Дізнавшись про біду, що трапилася з К. В. Харламповичем 1924 року, М. С. Грушевський став клопотатися про дозвіл репресованому вченому переїхати в Україну. Саме з ініціативи Михайла Сергійовича К. В. Харламповича включили до складу відразу двох комісій ВУАН - Старої історії України та Археографічної. Це дозволило не тільки залучити опального історика до наукової роботи, головним чином у вигляді наукових публікацій та рецензій в академічних виданнях, але й підтримати його та його родину матеріально. Надзвичайно важливою була й моральна підтримка, яку надавав М. С. Грушевський. Про це свідчить, зокрема, лист К. В. Харламповича до рідних в Казань, надісланий з Тургаю 9 липня 1925 року. "У 3-ій книжці "України", - писав К. В. Харлампович, - знайшов свою замітку про книгу Пічети, але так скорочена, що зайняла лише три сторінки без малого. Скорочення здійснене так вміло, що майже не можу згадати, що випущено... Повністю моє прізвище, а в оглаві книги - з титулом "академік". З цим же титулом надрукована "Малоросійська пісня" 1791 року (запозичена мною з Молотовського збірника, що нині належить Товариству Археології, історії та етнографії). У передмові я говорю: цю пісню "я подаю (до друку), не можучи в нинішніх обставинах мого життя зробити розвідки, чи вона була кому-небудь уже звісна та згадувана в друку". Мене здивувала і навіть кинула у піт звістка у "Хроніці", де у замітці про діяльність Археографічної комісії ВУАН після згадки, чим займались окремі члени комісії акад. Грушевський, Василенко, Перетц, надруковано буквально наступне: "Акад. К. В. Харлампович готовив до друку українські літературні пам'ятки XVIII ст.". Але потім здогадався, що тут мається на увазі видання відомого листування козаків з султаном та "Малоросійська пісня". В усякому випадку, дякувати М. С. (Грушевському - О. М.) за таке заохочення моїх праць - після казанської "оцінки".¹⁶

За час перебування на засланні К. В. Харлампович написав чимало повідомлень та рецензій, котрі були надруковані у часописі "Україна" та інших академічних виданнях, а також самостійно вивчив українську мову, якою до цього часу не володів. Весь цей час

М. С. Грушевський листувався з К. В. Харламповичем, повідомляючи про стан справ в Академії та керуючи його науковою роботою. Водночас Михайло Сергійович не залишав спроб матеріально полегшити життя репресованого вченого, клопотався за нього перед Особливою радою при Раднаркомі СРСР, керівництвом Головнауки у Харкові, намагався використати для цього й особисті зв'язки. За його дорученням справою К. В. Харламповича у Москві займався аспірант В. Юркевич.¹⁷ Але усі ці зусилля не мали жодного успіху. До того ж становище самого Грушевського було дуже непевним: він сам перебував під пильним наглядом ГПУ. Академіка оточували таємні інформатори і провокатори, його листування регулярно перлюструвалося. Як видно з надрукованих останнім часом таємних документів з архіву ГПУ-НКВС, під контролем державної політичної поліції було й листування М. С. Грушевського з К. В. Харламповичем. Не сприяла зміцненню становища М. С. Грушевського і постійна ворожнеча з віце-президентом ВУАН С. Єфремовим та її незмінним секретарем А. Кримським. Рішучий злам у становищі Академії та особисто М. С. Грушевського відбувся з приходом на посаду Наркома освіти М. О. Скрипника. 31 березня 1927 року останній особисто відвідав Академію і провів спільне зібрання академіків. Скориставшись нагодою, на зібранні виступив М. С. Грушевський, і, зокрема, знову порушив питання про повернення із заслання К. В. Харламповича. Відповідь Скрипника була дуже різкою і вразила навіть недоброзичливців Грушевського. Так, С. Єфремов у щоденнику писав, що М. С. Грушевський мусив вислухати "начальницького покрику, мов школяр, пійманий на шкоді".¹⁸

Але М. Скрипник на цьому не зупинився і невдовзі домігся перегляду особового складу академіків ВУАН. 9 березня 1928 року розширена колегія Наркомосу УРСР розглянула питання про затвердження дійсних членів ВУАН. Стосовно двох академіків по кафедрі історії церкви, К. Харламповича та Ф. Міщенка, прийнято рішення "визнати неможливим затвердити таких осіб з політичного та ідеологічного боку та у зв'язку з недостатньою їх кваліфікацією". Підставою для цього твердження стало те, що вчені свого часу були професорами духовних навчальних закладів. Ця подія викликала велике невдоволення в академічних колах і, за висловом академіка М. Василенка, була розцінена як початок "ломки Академії".¹⁹

Виключення зі складу академіків боляче вдарило 58-річного Костянтина Васильовича Харламповича. Тим паче, після того, як 1927 року нарешті скінчився термін його заслання. Але переїхати до Києва науковцю не дозволили, і він змушений був добувати ще два роки заслання, на цей раз у Ніжині, куди Харлампович приїхав на початку 1928 року. Оселився вчений у будинку Івана Григоровича, професора стародавньої історії Ніжинського історико-філологічного інституту. Невдовзі до нього змогла приїхати і дружина Віра Петрівна.

Перебуваючи у Ніжині, К. В. Харлампович, здоров'я якого було суттєво підірвано роками поневірянь та важкими умовами життя на засланні, не облишив серйозної наукової роботи. Співпрацюючи у бібліографічному відділі часопису "Україна" та Педагогічній комісії історико-філологічної секції ВУАН, історик продовжував друкувати статті та рецензії в різних академічних виданнях. У цей час з ініціативи М. С. Грушевського в Ніжині створюється науковий осередок, до складу якого увійшли як старі наукові кадри, так і молоді викладачі Ніжинського інституту народної освіти Д. І. Абрамович, К. Ф. Штепа, А. Г. Єршов, О. І. Турцевич, М. Н. Петровський, О. І. Покровський, Є. А. Рихлик, В. І. Резанов, М. М. Бережков та інші. До цього гурту визначних істориків та філологів прилучився і К. В. Харлампович. Одночасно історик займався дослідженням місцевих архівів, зокрема архіву Ніжинського грецького братства та магістрату, що містив унікальні документи XVIII-XIX ст. Результатом кропіткої праці дослідника стала публікація у 1928 р. фундаментальної праці - "Нарисів з історії грецької колонії в Ніжені XVII-XVIII ст.". У передмові до "Нарисів" К. В. Харлампович, згадуючи своїх попередників у вивченні історії ніжинських греків, писав: "Щодо мене, то я, випадковий гість у Ніжені, теж зробив спробу вивчити грецькі архівні справи... Відсутність багатьох справ у Ніженському архіві - з одного боку, з другого - неможливість для мене, через умови мого життя, використати архіви харківські, московські тощо, примусили мене одмовитися од думки скласти історію ніженської грецької колонії. Я поставив собі обмежену мету: дати кілька нарисів з історичного життя грецької общини, поповнюючи й спростовуючи те,

що вже друкувалося про греків". Незважаючи на таку скромну оцінку автором своєї праці, до останнього часу це дослідження лишається найповнішою науковою розвідкою про історію ніжинських греків.²⁰

Дослідження з історії ніжинських греків стало останньою фундаментальною працею історика. Здоров'я К. В. Харламповича було серйозно підірване. 6 червня 1930 року Костянтин Васильович нарешті отримав повідомлення про те, що йому дозволено "вільне проживання", і почав клопотатися про переїзд до Києва. У цьому сприяв його ніжинський колега, молодий талановитий історик, і у той же час, як з'ясувалось тепер, таємний агент ГПУ, К. Ф. Штепа, якому вдалося залучити К. Харламповича до роботи у створеній 1 лютого 1930 року у Києві Комісії для досліджень з історії Близького Сходу та Візантії. 30 вересня 1931 року К. В. Харлампович нарешті виїхав до Києва, залишивши бібліотеку та деякі особисті речі своєму ніжинському колезі О. І. Турцевичу.²¹

Про останні місяці життя видатного історика, на жаль, ми знаємо дуже мало. Можна гадати, що попрацювати на новому місці вченому вже так і не пощастило. Не додали йому здоров'я і драматичні події, що у цей час відбувалися у Києві. Гучна справа так званої "Спілки визволення України", з якої розпочався давно спланований радянськими репресивними органами розгром Всеукраїнської Академії Наук, депортація у Москву та арешт академіка М. С. Грушевського навесні 1931 року, галаслива кампанія цькування у партійній пресі його "буржуазно-націоналістичних концепцій та арешти колишніх соратників, загальна атмосфера безвиході та загострення старих хвороб - усе це прискорило смерть Костянтина Васильовича Харламповича. Він помер у 1932 році. Не покривимо душею, коли скажемо, що передчасна кончина вченого врятувала його від чергової розправи радянських репресивних органів: слідчі з ГПУ готували йому чільне місце серед діячів ніжинського відділу вигаданого ними "Національного центру", яким буцімто керував сам М. С. Грушевський...

У коротенькому анонімному некролозі, вміщеному в збірнику праць Інституту слов'янознавства АН СРСР у Ленінграді сухо повідомлялось про смерть "відомого історика, колишнього академіка ВУАН" Костянтина Харламповича і відзначалось, що більшість досліджень вченого була присвячена різноманітним питанням церковної історії та історії народної освіти докапіталістичної доби і стосувалась України та Білорусі. Тут же наводився далеко не повний перелік друкованих праць вченого. Так драматична доля історика уклалася всього в декілька абзаців друкованого тексту...²²

Документи, що пропонуються увазі читачів журналу, становлять досить незначну, хоча й дуже цікаву частину науково нерозробленого і неопублікованого особистого архіву К. В. Харламповича, що зберігається нині у Ніжині (Ніжинська філія Державного історичного архіву Чернігівської області, Фонд Р-6214). Автором публікації відібрані найбільш цікаві документи, серед яких - листи академіка М. С. Грушевського до К. В. Харламповича в Тургай та Ніжин, до дружини історика Віри Петрівни в Казань, окремі листи самого К. В. Харламповича до М. С. Грушевського, до рідних і близьких, листи до нього інших посадових осіб ВУАН. Ці унікальні документи проливають світло не лише на особисті взаємини двох видатних вчених - К. В. Харламповича та М. С. Грушевського, але й змальовують становище Академії Наук у радянській Україні, відбивають процес поступового нищення більшовиками української історичної науки.

Документи у публікації подаються у хронологічному порядку. Повністю збережено авторський стиль. Скорочення там, де це можливо, розкрито і вміщено у квадратних дужках.

№ 1 - 1925, вересня 16. - Київ. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича в м. Тургай Актюбинської губернії.

16/IX 1925.

Дорогий Константин Василевич!

Я одержав Вашу "апологію", а тепер листа з 1.IX; В[іра] П[етрівна]²³ прислала мені листа і "Малорос[сийское] вліяніє". Тому що вона не написала, скільки їй коштувала ся книга, я післав 7 р. (як на обгортці) + 1 р. на пересилку. Не обидьтесь, бо я не хотів би

Вас експлуатувати в В[ашім] теперішнім труднім положенні. Один примірник Ви мені свого часу подарували і він згорів з моїм домом;²⁴ просячи відшукати другий, я розумів, що Вам прийдеться його купити. Довге се об'ясненне з боязні, щоб лише зерно неприємності не впало до наших приятних відносин. Але Ви пишете, що необхідні, bonum est.²⁵ Я теж в відносинах з людьми, в щире відношенне котрих до мене вірю, теж не обидчив. І будьте певні, що коли щось впаде від мене для Вас прикре, то тільки через невідповідний, неловкий вислів.

Ви вголовнім добре зрозуміли академ[ічну] ситуацію. Додам: "ізолюваність" стала на ґрунті особистих користей. Люде, котрі розділили між собою академічний пирог, возболялись, при моїм повороті, що їм прийдеться дечим відмовитись, і щоб забезпечити собі більшість проти мене, пустились во вся тяжкія, в самих ріжнородних напрямках. Кінець кінцем се владилось, і відносини розірвані. Подробиці - колись при побаченні.

Поки що пишу коротко. Збираюсь до Харкова, вернувшись напишу. Поки що хочу вяснити, що Ви працювали і працюєте в ВУАН, зовсім не погордили її вибором і Ваша присутність в Києві потрібна для роботи. На найближцім засід[анні] Археогр[афічної] Ком[ісії] я вставив в плян занять і видань Арх[еогр[афічної] Ком[ісії] - котрої Ви есте членом, докінчити II і III т[оми] "Малорос[ійського] вплиня" (плян робиться на огляд років!) і буду старатись при першій можливості, щоб для уможливлення сеї праці, виклопотати грошову підмогу. Я перевів переписку з Сер. Ів. Порф.,²⁶ в справі наук[ового] доручення для нього, щоб він став на роботу для нас в Москві як архивист, маю його згоду і буду обробляти фінансову сторону справи. Коли він здійсниться, то Сер. Ів. зможе робити потрібне і для докінчення Вашої праці.

Оригінал В[ашої] статті про Жуковича,²⁷ як виявилось, не був післаний моїми помічниками. Я його бачив. Я сказав розпитати про фотографію П. Н.²⁸ - чи її Вам післали назад. Як ні, то щоб післали на адрес В[іри] П[етрівни] те і друге.

Так само посилав устроїти висилку VI т[ома] "Записок" Вам і дружині П. Н., і Ваші відбитки. Видавництво ВУАН - се сфера зовсім інша, але я доручив своєму співробітникові допильнувати сього.

В виданнях Білорус[ького] Унів[ерситету] була стаття [про] "Уніятські школи"; ми постараємось дістати і Вам прислати. Будемо рахувати за Вами працю про "Західне-українське школярство XVI-XIX вв.", не обмежуючи Вас терміном виконання.

Щирі привіти від усіх нас!

Ваш М. Г[рушевський]

P. S. Ще мушу пояснити психологію мого листа з 6.VIII. Оден з акад[емічних] істориків торік був скомпромітований в політ[ичному] процесі і засуджений до в'язниці. Родичи його робили заходи, щоб його визволити. Але правяща Академією компанія не дуже охоча була клопотатись за політично скомпрометованим - "как де посмотрят". Рідня тоді до мене: такий і сякий, оден можеш що небудь зробити est.²⁹ Я понапруживсь, і дійсно його не тільки випустили, але вповні возстановили, без висилки з Києва, котра була йому призначена.³⁰ Тоді, коли вже він перестав бути небезпечним, правляща компанія виявила полну готовність прийняти його в свою протекцію. Се, очевидно, було рівнозначно з тим, щоб повернути лицем до неї, спиною до мене. І сей добродій дійсно став близьким приятелем правлящої компанії. Правда, він не від того був, щоб і до мене обертатись "лицем ослабленим". Але з хвилиєю, коли він став другом і повірником їх, я з обережности мусів уникати розмов з ним - щоб просто і ненароком з моїх розмов не перейшло щось до правлящих і було обернено в небажаний мені бік. Се сталося як раз літом. І під впливом сього, як тепер се мені стало ясно, коли я читав В[ашого] листа, я написав се Вам. Але, як бачите, в листі я висловив надію, що між нами - з Вами - се не повториться. Те, що Ви мені написали, потверджує се.

Ф. Р-6214.- Оп. I. - Спр. I - Арк. 158-160.

№ 2 - 1925, вересня 23. - Київ. - Лист М. С. Грушевського
до К. В. Харламповича в м. Тургай.

23.IX 1925.

Дорогий Константин Василевич!

Вчора я вернувся з Харкова. Нарком освіти і його зам. були на відпустці, заступав їх голова Головнауки т. Ряппо. Я мав з ним розмову в суботу, 19.IX. Зачав від того, що Ви мені писали - що Вас з Ленінгр[аду] повідомили, що Головнаука Укр[аїни] відмовилась виступити з клопотанням за Вас, бо Ви злегковажили собі вибір акад[еміком] і не брали участі в її заняттях. На се т. Ряппо відповів, що Академія про Вас перед Нарком[ом] Освіти Укр[аїни] клопотання не здіймала. По докладу про моє клопотання за Вас Нарком освіти дав резолюцію, що коли ОГПУ запитає, то дасться відповідь, а брати ініціативу Наркомові не годиться -але такої відповіді, як Вам писали, Головнаука не давала.

Коли я став пояснити, що тут тільки питання доцільності: треба було Вас видалити з Казані, тому і зробили, а замість того, щоб Вам сидіти счотоводом в Тургайську, краще в інтересах культ[урного] будівництва використати Вашу працю в Києві по спеціальності. Аргументи мої зробили враження -спитано мене, які роботи Вам доручено, і в понеділок, 21.IX., т. Ряппо сказав уже досить категорично, що переговорить про Вас, і щоб я прислав записку про роботи, які були Вам доручені, і вони тоді піchnуть клопотання. Так що я побрав надії. Завтра я їду до Києва, і сподіваюся, в п'ятницю післати записку, котрої копію вишлю Вам.

Проф. Савича про зап[адно]-рус[ькі] школи ми вже дістали, вишлемо сими днями разом з IV кн[ижкою] "Укр[аїни]" (сьогодня мусять бути перші екземпляри). Про Ванчуру можете написати довше - сторінки на 3-4).³¹

Ваш М. Г[рушевський]

Вірі Петровні пишу одночасно.

Ф. Р. - 6214. - Оп. 1. - Спр.1 - Арк. 157, 157(Зв).

№ 3 - 1925, вересня 23. - Київ. - Лист М. С. Грушевського
до В. П. Харлампович в м. Казань.

[23.IX 1925]

Многоуважаемая Вера Петровна!

Я получил Ваше печальное письмо и сейчас же передал Президии Академии. Она обязана повести сейчас же хлопоты в разных направлениях. Кто бы мог предвидеть, что К[онстантина] В[асильевича] постигнет то, что пришлось пережить мне, когда мы встретились.³²

Деньги должны были уже быть высланы, я наведу справку и настою, чтобы их выслали, если еще не послали.

К высылке в Оренбург был назначен отсюда ак. Василенко, но удалось выпросить. Относительно К. В. это труднее, очевидно; кто в конце концов решил это дело и от кого зависит отмена? Разузнайте возможно точно и напишите - и как формулирована причина, - за что?

Наши искренние приветы К. В.

Ваш М. Грушевский.

Ф. Р. - 6214. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 52, 52 (Зв).

№ 4 - 1925, вересня 25. - Київ. - Службова записка М. С. Грушевського до Наркома
Освіти України (Копія рукою К. В. Харламповича).

Наркому просвещения Украины

Действ[ительный] член ВУАН и член-корр[еспондент] Рос[сийской] А[кадемии] Н[аук]

Конст[антин] Вас[ильевич] Х[арлампович], автор капитальных работ по культ[урной] истории Украины (Зап[адно]-Рус[ские] школы XVI и нач. XVIIв., 1898, LXXV-524; Малор[оссийское] влияние на великор[усскую] д[уховную] жизнь, 1, 1914, стр. XC-898) с марта нын[ешнего] года находится в админ[истративной] ссылке, в данный момент в Тургае, Актюб[инской] губ[ернии] (Киргизская республика), и для своего существования зарабатывает как счетовод местного учреждения, по 20 р. ежемесячно. Позволю себе обратить внимание на такое непроизводительное использование этого высококвалифицированного человека, который является одним из немногих специалистов с такой подготовкой в сфере истории Украины. Насколько мне удалось познакомиться с его делом, акад[емик] Хар[лампович] был арестован в Казани, где он был "головой" (председателем) местного исторического общества, в августе ("вересні") ³³ 1924 г. по обвинению в стт. 72 и 73, и так как следствие не подтвердило этих обвинений, ОГПУ назначило ему трехлетнюю высылку из Казани - сначала в Оренбург, потом в Акт[юбинск], наконец в Тургай. Как близкий товарищ его по кафедре, я считаю - своей обязанностью, независимо от хлопот по линии административной, что предпринимала ВУАН в целях разрешения ак[адемику] Х[арламповичу] переехать в Киев, - обратить внимание Наркомпроса Украины на научную сторону вопроса.

Ак[адемик] Х[арлампович], избранный членом ВУАН в 1920 г., подготавливал свой переезд из Казани в Киев, и по этому делу по моему возвращению в Киев, несколько раз писал мне касательно перевозки в Киев своей библиотеки, перевода детей в киевские вузы и т. п. Переезд был назначен на декабрь 1924 г., и я употребил все возможные старания, чт[обы] помочь ему выхлопотать какое-нибудь пособие на переезд. Тем временем он прислал небольшие работы для академических изданий. Так в "Записках ист[орико]-фил[ологического] отдела "Академии, т. IV и VI, и в "Украине" 1925, № 3, было напечатано несколько его статей, а кое-какие имеются в редактор[ском] портфеле. Все они имели значение продолжения его прежних работ. Ему было поручено историч[еской] секцией, в связи с планом организации специальной Комиссии для истории Зап[адной] Украины, пересмотреть в виду новых работ и материалов, опубликованных в последние четверть века, его старый труд о Зап[адно]-Рус[ском] школьном просвещении (это было первое и единственное научное исследование данного вопроса, и теперь еще не замененное никаким другим, но оно требует освежения и продолжения, пот[ому] что в издании 1898 г. доведено только до 1630-х годов). Другое поручение акад[емику] Х[арламповичу] было дано по продолжению "Мал[ороссийского] влияния", которое он, поделив на 3 тома, и в 1 т. дал только возможно полный каталог украинцев, которые перешли в Московскую Русь, и выяснение тех обстоятельств, в каких совершались эти переходы. В т. II автор задумал дать возможно полный перечень всех печатных и писанных работ, данных украинцами-эмигрантами Великороссии, в т. III - дать подитожение тому, что внесли они в Великороссию в сфере науки, школьного просвещения, искусства и т. д. Эти томы II и III автором подготовлены в значительной мере, но должны быть произведены кое-какие выписки из источников, использована новейшая литература и т. п.

В 3-х, намечалось помочь ак[адемику] Х[арламповича] при издании актов по истории Украины от 1679 г. (там, где остановилось капитальное издание Костомарова), постановленном Археогр[афической] Комиссией ВУАН. Сношение по этому вопросу было с ним сделано, Арх[еографическая] Комиссия ВУАН постановила 10/VIII24 г. включить ак[адемику] Х[арламповича] в число своих членов.

Бываючи в Москве и Ленинграде, я в августе и октябре 1924 г., выяснял, между прочим, конкретные условия продолжения моей и моего товарища ак[адемика] Х[арламповича] работы в указанных направлениях, когда узнал про его арест. Когда его выпустили, мы возобновили переговоры о сделанных поручениях, послали ему литературу, чт[обы] поддержать в нем рабочую энергию, но ясно, что в таких условиях не может быть и речи про полное использование его для наших научных планов. Как историк, близко заинтересованный в реализации указанных выше планов, я обращаюсь в Наркомпрос с ходатайством: не признает ли он возможным просить ОГПУ о разрешении ак[адемику] Х[арламповичу] переехать из Киргизии в Киев для названных научных занятий.

25/IX 1925.

Ак[адемик] М. Г[рушевский]

Ф. Р - 6214. - Оп. I. - Спр. I. - Арк. 138, 138/3в/, 21, 21 /3в/.

№ 5 - 1925, жовтня 17. - Київ. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича
в м. Тургай Актюбинської губернії.

Дорогий Константин Василевич!

Не знаю, чи дістали Ви останнього листа, з 7 X, з копією моєї записки, а також книгу Ванчури і IV [том] іст[орії] літ[ератури]? Я від Вас не маю давненько, тільки від В[іри] П[етровни]. Сими днями був тут учений секретар Головнауки, я питав його про В[ашу] справу; він сказав, що Головнаука по одержанню моєї записки ухвалила розпочати клопотання в В[ашій] справі, і йому доручено виготовити доклад. Я просив його не відкладати, і він обіцяв по приїзді зараз написати. Я помітив, між нами кажучи, доволі сильне упередження до В[ашої] справи, але він запевняв мене, що з огляду на резони, винесені в моїй записці, він випише її як сильніше.

Я буду слідити, щоб він не занедбав сього.

Вчитав я, що Ванчура крім сеї книги видав в своїм перекладі (уривок?) Вашої недрукованої праці про польські впливи на зах[ідно]-рус[ьку] школу. Я післав замовлення, як одержу, то пришлю Вам.³⁴ Новий бюджет і штати Академії ще не затверджені, і не будуть до кінця сього місяця. Се відтягає мій експеримент - видобути для Вас трохи грошей. Діло в тім, що бюджет ще раз урізали в Москві, здається, вже третій раз; всіх так се нервує, що я вже не вірю і не заговорюю - треба вичекати.

Від усіх нас привіт!

Щиро Вам відданий М. Грушевський.

17.X.1925.

Ф. Р. - 6214. - Оп 1. - Спр. 1. - Арк 166, 166 (Зв)

№ 6 - 1925, жовтня 6. - Київ. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича
в м. Тургай Актюбинської губернії.

"УКРАЇНА"

Науковий трьохмісячник

Українознавства

6.X.1925

м. Київ, вулиця Короленка, Ч. 35

Дорогий Константин Василевич!

Посилаю Вам копію записки, що я післав спішною поштою до Наркомату Укр[аїни] 25.IX. Якщо дістанете дозвіл на виїзд, раджу Вам їхати невідкладаючи до Києва. Поміщу Вас в своїй кабінеті в будинку ВУАН, і все инше будемо тут на місці налагоджувати. Я хочу Вам добути платню співробітника 65 крб. (як дістає ак[адемік] Перетц в Ленінграді) на кілька місяців, щоб се дало Вам змогу переїхати і протриматись, поки вийде в життя платня академіка для Вас. Вера Петровна зможе переїхати потім, все се далеко легше буде зробити, коли Ви будете тут. Вам же не гаючись ні трохи треба їхати сюди, як тільки Вам дозволять. Така моя гадка.

Вам щиро відданий М. Г[рушевський]

Чи дістали книгу Ванчури й "іст[орію] Укр[аїнської] літ[ератури] кн. IV?

Ф. Р. - 6214. - Оп 1. - Спр. 1. - Арк 168, 168 (Зв).

№ 7 - 1925, грудня 25. - Київ. - Записка М. С. Грушевського до К. В. Харламповича
в м. Тургай Актюбинської губернії.

Гроші треба одержувати з каси по довіреності. Ак[адемік] Перетц випишує кілька бланкетів з своїм підписом, і по них виплачують, а довіреним посилає. Коли Ви не маєте близького чоловіка в Києві, то надішліть на моє ім'я 3-4 довіреності такого змісту:

"Довіреність

Отсим довіряю співробітникові Всеукр[аїнської] Академії Наук Іванові Івановичеві Щітківському³⁵ одержати (порожнє місце, доволі велике).

Академік К. Харлампович".

Ні часу, ні місця не треба означати.³⁶

Ів[ан] Ів[анович] Щітківський завідую матеріальною і фінансовою частию нашої секції і катедри, і одержує та висилає гроші іногороднім.

Ваш М. Г[рушевський]

Платня місячна буде, мабуть, 65 карб., але точно не звісно.

25. XII. 1925.

Ф. Р. - 6214. - Оп I. - Спр. I. - Арк 42, 42 (Зв)

№ 8. - 1925, грудень. - Київ. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича в м. Тургай Актюбинської губернії.

З святами і Новим Роком, дорогий Константин Василевич!

Давно збирався я Вам написати - коли ж так ніколи, що страх! Рецензію Вашу й листа дістав, рецензія вже перекладена і здана в переписку, як будемо живі, піде в "Україні", 1926, [т.] 1.

Вчора провів я постанову про призначення Вам, з огляду на дані доручення від Археогр[афичної] Комісії і Комісії Зах[ідної] України, платні наукового співробітника на 4 місяці від хвили, коли відкриється платня для нових посад (або від 1. XI. 1925, або від 1. I. 1926 - ще не відомо). Такий прецедент був досі з ак[адеміком] Перетцом,³⁷ що фактично будучи членом Пет[роградської] Акад[емії] дістає від Київської платню наукового співробітника "за виконування спеціальних доручень Академії"; тепер се буде і з Вами. Я думаю, що се Вам буде не тільки матеріальною підмогою, яка улекшить Ваш поворот до наукової праці, але і морально буде приємно - як скріплення В[ашого] фактичного зв'язку з Академією. Фактично я тим чином відступив Вам одну з новоутворених посад моїх співробітників. Опозиції не було. Коли лише пройдуть 4 місяці, а Вас ще не відпустять з заслання, я буду старатись продовжити платню. Тільки, мабуть, не можна буде се зробити без деякого антракту. Але буду сподіватись, що сього вже не треба буде Вам!

Правда, що справа йде дуже поволі! Я запитував недавно Харків, чи післано папірець про Вас з Укрнауки. Відповідь: XYZ дякує за пригадку, дійсно був забув. Не знаю, чи після пригадки післав. Запитаю сими днями знов.

Щирий привіт від усіх нас!

М. Г[рушевський]

Ф. Р. - 6214. - Оп I. - Спр. I. - Арк 152, 152 (Зв).

№ 9 - 1926, січня 15. - Київ. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича в м. Тургай Актюбинської губернії.

Дорогий Константин Василевич!

Одержав Вашого листа і Ваш реферат про мою схему, дуже дякую! Рец[ензія] Ваша на Ванчуру перекладена, передрукована на машинці і чекає своєї черги в 1 кн[изі] "Укр[аїни]" [за] 1926 [рік]. Книжку можете поки що затримати у себе, але вона "карточная": виписана була з-за кордону Катедрою історії Укр[аїни] і значиться в інвентарі її. Чи цікаві були б бачити й його видання Вашого реф[ерату] про польський вплив? Ми теж виписали її.

З приводу галицької університетської справи в харків[ському] "Комунисті" з'явився фейлетон, що звертає увагу на різні гріхи декотрих членів У[країнської] Акад[емії]

Наук, і між ин[шим] пришити Вам така латка: "він висланий з Казані, де протягом багатьох років займався обрусительством татарського населення". Не знаю, чи звернула увагу ся замітка, але може схочете, щоб на всяк випадок була в руках у мене справа про се, наскільки се справедливо, то пришлете - чи Ви коли небудь учили татарську молодіж?

З 22 до 26. І має в Києві засідати пленум Укрнауки, може він дещо принесе до прояснення ріжних справ, в тім і Вашої. Переходить до Київа Держ[авне] Видавництво України, але воно тепер в такім критичнім стані, що не знати, чи се наближенне принесе нам що-небудь. Як пам'ятаєте, ми міркували, чи варто продовжувати видання, коли не платитимуть гонорара; рішили продовжувати, але тепер виглядає так, що й друкувати мабуть не будуть, будемо спочивать.

Наш щирий привіт!

Ваш М. Грушевський]

15/I.1926.

Ф. Р. - 6214. - Оп 1. - Спр. 1. - Арк 167, 167 (Зв)

№ 10. - 1926, лютого 21. - Київ. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича в м. Тургай Актюбинської губернії.

21.II 1926.

Дорогий Константин Василевич!

2 листи Ваші і книгу Ванчури дістав, дякую. Вам посилаю брошюру Ванчури і курс соціології. Примірник брошюри Ванчурі при нагоді вишлемо! Квітки на гроші одержав, але грошей ще нема; досі на новоутворені посади гроші ще не прийшли, кажуть, що ждуть з кінцем місяця. Одержавши вишлемо Вірі Петровні. Що гроші будуть, се певно.

Сумні історії з Вашим обвинуваченням; будемо шукати нагоди якось їх "опровергнути". Так і сказано було під час київської сесії Главнауки: бачили в газеті? - "треба опровергути". Але не легко знайти для цього modus.³⁸

"Україна" потрохи лізе. Десь тижнів за два, майже одночасно вийдуть: "Укр.", 1925, VI, "Наук. Зб." за 1925 і "Київ та його околиця". Буде поки що сунутись далі, але йде се так тяжко, що коли не покращають обставини, видавництво застряне серед року. Не тільки гонорарів не одержуємо, але й усякі труднощі технічного характера мусимо переборювати.

Щиро вітаю Вас! Вибачте, що не пишу більше - дуже зайнятий.

Ваш М. Грушевський.

Ф. Р. - 6214. - Оп 1. - Спр. 1. - Арк 164, 164 (Зв).

№ 11. - 1926, березня 15. - Київ. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича в м. Тургай Актюбинської губернії.

Дорогий Константин Василевич!

Думаю, що тепер напевно можна сказати, що сими днями (за кілька день) підуть гроші Вірі Петровні - насамперед 140 крб., а потім частками ще протягом місяця березня і квітня. Потім буду старатись про продовженне. Не знаю, чи післані Вам книги, буду в бібліотеці, то справлюсь.

Було б добре, як би Ви з огляду на сі гроші (що посилаються як платному співробітникові Археогр[афічної] Ком[ісії], що виконує її дорученне) змогли прислати "сообщение" про Ваші заняття по обробленню матеріалів з сфери II та III т[ому] "Малорус[ького] впливія" для зачитання в Археограф[ічній] ком[ісії].

Взагалі у нас сіро. Наук[ові] пляни розвалюються через видавничу кризу і хронічну урізку кредитів. Робота, розуміється, йде навіть добре - але се зовсім яких 30-50%

поставленого плану, і се нервує і знеохочує людей.

Як Ви живете? Коли починається у Вас весна?

Ваш М. Г[рушевський]

15/III.1926.

Ф. Р. - 6214. - Оп 1. - Спр. 1. - Арк 154, 154 (Зв).

№ 12. - 1926, березня 23. - Київ. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича
в м. Тургай Актюбинської губернії.

23.III.1926

Дорогий Константин Василевич!

Одержавши В[ашого] листа, я почав "действовать" і результати поки що такі: в суботу, 20.III, Президія Акад[емії] постановила клопотатись перед Петровим.³⁹ Кримський⁴⁰ заявив, що він крім того напише до нього, як до особисто знайомого. Вчора спільне зібр[ання] Акад[емії] ухвалило ручатись за Вас і якнайтепліше просити П[етро]ва за Вас. Вчора лист Президії мав бути вже післаний; що в нім і що напише Кр[имськ]ий, Аллах відає, але копію Академії просив мені дати, і я хочу на всяк случай окремо, від істор[ичної] Секції, післати теж листа до П[етро]ва з сею копією; то вже будемо знати. Копію пошлемо Вам. На сім тижні обіцяли виплачувати гроші новим співробітникам, і з них Щітківський має дістати Ваші і післати В[ірі] П[етровні]. Зубами, що називається, вигриз, щоб виїмково ухвалені Вам гроші були виплачені від 1. I., обіцяли се зробити.

Післано Вам кілька книг. Савича стаття була тільки в 2-х книгах, і на неї прошу написати окрему рецензійку, а окремо взагалі про сі "Труди" Білор[уського] університету. Крім того на брошюру Студ[инського] про Духновича⁴¹ і не пам'ятаю ще якусь львівську - окремі короткі рецензійки.

Щиро вас витаємо! Крим[ський] дуже виявляв велику готовність -се може бути і добрим, і лихим знаком. Але сподіваємось, що П[етров], коли обіцяв, то щось зробить.

Ваш М. Г[рушевський]

Ф. Р. - 6214. - Оп 1. - Спр. 1. - Арк 165, 165 (Зв).

№ 13. - 1926, квітня 6. - Київ. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича
в м. Тургай Актюбинської губернії.

6/IV.1926.

Дорогий Константин Василевич!

Посилаю Вам те, що ми, окрім того, що мала зробити Академія від себе, окремо післали від іст[оричної] Секції Петрову: копію листу Академії і лист від Секції. Вірі Петровні на попереднім тижні післано 210 крб.

Сьогодні екстренно виїзжаю до Харкова: викликав мене Нар[ордний] Коміс[ар] Освіти для вияснення [в] академічних справах. Як буде що касаємо Вас, то по приїзді напишу, але я думаю від себе не порушувати справи - почекаємо наслідків від Петрова.

Ваш М. Грушевський.

Ф. Р. - 6214. - Оп 1. - Спр. 1. - Арк 161.

№ 14. - 1926, травня 28. - Китаєво. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича
в м. Тургай Актюбинської губернії.

28.V.1926.

Дорогий Константин Василевич!

Вибачте, що так нескоро і рідко Вам відписую. Дуже мене обсіли всякі діла, великі й

малі, і обпудали по руках і ногах. Вибрався на кілька день до Китаїва, на дачу, сиджу на самоті і між іншим - відписую на листи.

Дістав Ваші 4 рец[ензії] і замітку на Ванчуру; як бути з останньою - ще не рішив: не знаю, як підписати, а у нас взагалі під рец[ензіями] прийнято давати повний підпис. Рецензії передав до перекладу і буду їх пропускати в "Укр[аїні]". За книги не турбуйтеся, будемо Вам посилати, тільки що "за недосугом" я не зовсім своєчасно вибираю цікаву Вам літературу, а тепер ще бібліотекарка - хора на груди - поїхала на відпустку.

Пришліть ще кілька клаптиків паперу з Вашим підписом (для Ів. Ів. Щітківського), тільки не ставте його підпису на самому низу, а по середині, бо під ним треба ще дати завірюючу надпись. Я почав робити заходи, щоб до Вас перейшла спорожнена платня пок[ірного] академіка Біляшівського, і може бути, що при моїй упертості, щонебудь і вдасться досягнути - хоч не зараз і не відразу повню платню. Те, що Ви тим часом одержуєте - се платня "наукового співробітника" Археографічної комісії - фактично його функції виконує інший, поки що ся платня - що починається від 1 січня, - продовжена до кінця липня (юля), до того часу може буде видніше, що буде з Вами і з платнею пок[ірного] Біляшівського.⁴²

З Москви, від Петрова, поки що нічого не чути. Порушувати в Харкові після кількох неудач я не вважав більше потрібним (останню відмову я почув на Пленумі Укрнауки в кінці січня). Почекаємо до гідної хвили, а Ви поки що - терпіть, і прощайте та присилайте звіт про те, про котре пишете.

Я бачу з усього, що Вам треба перейти на українське писання. На початок "задаю Вам задачу" - написати мені листа по-українськи, я ж його сам поправлю і поверну Вам назад з поправками, так що ніхто його не буде бачити.

Академія сидить і чекає реформ, се вже 1 1/2 року; тепер казали, що до кінця мая неодмінно - але не знати.

Вітаємо щиро Вас усі!

Щиро відданий Вам М. Г[рушевський]

Ф. Р. - 6214. - Оп I. - Спр. I. - Арк 156, 156 (Зв).

№ 15. - 1926, червня 12. - Тургай, Актюбинської губернії. - Лист К. В. Харламповича до М. С. Грушевського в Київ.

12/VI.1926. Тургай

Дорогий Михаїл Сергеевич

Листа Вашого від 15 травня одержав 3 червня. Задали Ви мені [поклали Ви на мене]* великий тягар - писати до Вас по-українськи. Важко писати, коли не вмієш добре балакати. Але що треба, то треба. Але сього не зробив, бо знаю, що не маєте для того досить часу. Сам я, коли читав "Курса українського язика" Іваници і перекладав руський текст [фрази] на українську мову, то хотів відправляти до Вас свою працю з проханням виправити як треба. Але сього не зробив, бо знаю, що не маєте для того досить часу. Тільки одного разу прохав М. І. Корн-ча, щоб він поміг мені в труд[них] питаннях граматичного змісту, що він і зробив за допомогою шановного Олександра Сергєєвича.

Пишу як вмію, але мені не соромно, що в свої [мої] літа вчуся по-українськи.

Моя замітка на видання п. Ванчури може послужити кому-небудь як матеріал для його рецензії. А можна підписати і мої ініціали, змінивши де-що. Але робіть, як самі вважаєте за ліпше.

Відсилаючи до Вас 3 довіреності на ім'я п. Щітківського з моїм йому поклоном, я ще раз щиро дякую Вас за все, що Ви робите для мене.

Напишіть мені, від якої хвороби вмер акад. Біляшівський. Коли і як вмер проф. Яцимирський?⁴³

Коли тепер і Петров не pomoже, то прийдеться провести тут життя ще років півтора чи два. На Харків ніякої надії немає, і Ви добре зробили, що не торкались знову цього діла.

Віра Петровна, з огляду на небезпечність відправи з поштою, ще не надіслала мені мої матеріали, але я рішуче наказав їй як скоріше це зробити.

Чи був Шевченко висланий до Форту Олександровського, що на Каспійському морі, чи ні? Ніби-то ні. [На Аральським, мені здається].

Етнографічні знімки [знімки] з Гродненської губ.[ернії] чи мають який науковий інтерес, чи ні?

Хто написав поезію "Єльдорадо":

Десь далеко, кажуть люде,

Є країна пишна, горда.

Каждий там живе щасливо.

...Держиморда, Держиморда.

[В. Самійленко]

Тут з насмішкою [глузливо, іронічно] малюється гарне життя в царській Росії.

Щиро вітаю Вашу дружину і дочку.

Вдячний К. Х[арлампович]

P. S. Помилки виправляйте червоним [червоним чорнилом]

Ф. Р. - 6214. - Оп I. - Спр. I. - Арк 119.

* Тут виділене курсивом у квадратних дужках виправлення рукою М. Грушевського.

№ 16. - 1926, червня 29.- Київ. - Лист М. С. Грушевського до К. В. Харламповича в м. Тургай Актюбинської губернії.

29.VI.1926

Дорогий Константин Василевич!

Повертаю Вам з поправками (фіолетом, бо червоного не маю) В[ашого] першого листа. Ви пишете настільки добре, що не повинні більше писати до мене рос[ійською] мовою, а і редакції я б радив Вам тепер уже по українські писати. Скажу Вам, що ми дістаємо до "України" писання часом ще гірше писані. А у Вас се перший початок і за місяць Ви будете писати так, що ну. Тільки не закидайте, напишіть тепер - як не маєте теми для редакції - якимось довгого листа на наукову тему. Та тільки не погнівайтесь, що беру на себе ролю Вашого гувернера!

Вчора відбулось останнє спільне зібрання Академії, сьогодні - послідує засід[ання] дослідчої Катедри історії; народ уже на половину роз'їхався - аж до кінця вересня буде тепер тривати сонне царство, де нікого не піймаєш, і нічого не полагодиш. і ніде грошей не дістанеш.⁴⁴

Книжки, котрі Вам посилаємо, можете держати 2-3 тижні. От зберемо знов; вибачте, що я не так акуратен, як би хотів, коли так ніколи, що хоч плач.

Обіцяли, що з І. Х опорожниться плата Біляшевського - для Вас, а поки що я попросив продовжити виплату платні співробітника Археографічної Комісії до І. Х. Біляшів[ський] був хорий на серце, астма, і взагалі се був дуже хоропитий чоловік; про Яцімір[ського] нічого не міг довідатися, він був, здається, проф[есором] Ростов[ського] універс[итету], виїздив кудись під час тамош[ніх] передряг, і десь згинув - питав Перетца, його приятеля, - не знає.

16.VI мало бути торжество реформи Академії, Риков ⁴⁵ мав приїхати і привезти титул

"всесоюзного значіння", але відложене: не поспів новий статут, тільки ще з Комісією законодавчих проєктів пішов до Рад. Нар. Ком-у. А от інст[итут] Білорус[ької] культури перетворюється теж в Академію.

Щиро Вас обіймаю! Вірі Петровні привіт!

Ваш М. Г[рушевський]

Се я сам розпечатав листа, щоб вложити Вашого.

Ф. Р. - 6214. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 169, 169 (зв.)

Джерела та література, примітки:

1. Філія Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі - НФ ДАЧО), Ф. Р. - 6214. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 112.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. - К., 1998. - Т. III, - С. 306.
3. Там само. - С. 305.
4. НФ ДАЧО. - Ф. Р. - 6214. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 112.
5. Харлампович К. Западно-русские православные школы. - Казань, 1898; Власовський І. Вказ. праця. - Т. III. - С. 305-306; Дорошенко Д. Нарис української історіографії. - К., 1996. - С. 160.
6. Власовський І. Вказ. праця. - С. 306; Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. - Казань, 1914. - Т. I; Дорошенко Д. Вказ. праця. - С. 207-208.
7. Харлампович К. Малороссийское влияние... - СС.V-XV, 5. 161.
8. НФ ДАЧО. - Там само. - Спр. 3. - ЛЛ.11,11 (Зв).
9. НФ ДАЧО. - Там само. - Спр.1. - Арк.112-113; Спр.3. - Арк.1-5.
10. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук. Нарис історії - К., 1993. - СС.32,401; НФ ДАЧО, Там само. - Спр. 1, Арк. 112-113.
11. НФ ДАЧО. - Там само. - Спр. 3. - Арк. 11,11 (Зв); Спр. 1., Арк. 112, 113.
12. НФ ДАЧО. - Там само. - Спр. 1. - Арк. 141 (Зв).
13. НФ ДАЧО. - Там само. - Спр. 1. - Арк. 115, 116 (Зв).
14. НФ ДАЧО. - Там само. - Спр. 1. - Арк. 150, 151 (Зв), 13, 115, 116 (Зв).
15. Верстюк В., Пиріг Р. Михайло Сергійович Грушевський. Коротка хроніка життя та діяльності. - К., 1996. - СС. 72-74; Дивись також док. № 1 нашої публікації.
16. НФ ДАЧО. - Там само. - Спр. 1. - Арк. 22.
17. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. - К., 1996. - СС. 190 (док. № 40), 195-196 (док. №№ 43, 44).
18. Полонська-Василенко Н. Вказ. праця. - С. 53; Пристайко В., Шаповал Ю. Вказ. праця. - СС. 66, 69-70.
19. Полонська-Василенко Н. Вказ. праця. - СС. 53, 119-120, 403.
20. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині XVII-XVIII ст. // Записки історико-філологічного відділу УАН. - К., 1929. - Кн. 2.
21. НФ ДАЧО. Там само. - Спр. 1. - Арк. 41; Верба І. Кость Штеппа // Український історичний журнал. - 1999. - № 3. - СС. 104-105.
22. Труды института славяноведения АН СССР - Ленинград, 1932. - Т. I. - СС. 425-426.
23. Віра Петрівна Харлампович - дружина історика.
24. Йдеться про пожежу будинку М. С. Грушевського під час обстрілу Києва червоногвардійськими загонами Муравйова у лютому 1918 р.
25. Добрі, доброзичливі (лат.).
26. Жукович П. М. (1857-1919) - російський історик, дослідник релігійного життя в Україні, професор Санкт-Петербурзької Духовної Академії.
27. Йдеться про П. М. Жуковича.
28. І так далі (лат.).
29. Йдеться про арешт 1924 р. академіка М. Василенка у справі "Центру дій". За сприянням М. С. Грушевського М. Василенка не тільки звільнили, але й поновили на роботі в УАН.
30. К. Харлампович писав для "України" рецензії на праці істориків - білоруського А. Савича та польського А. Ванчури.
31. Йдеться про знайомство М. Грушевського з К. Харламповичем у Казані 1915 року.
32. Так в оригіналі.
33. 1916 р. польський історик А. Ванчура перебував на засланні у Казані, де зустрівся з К. Харламповичем і отримав від нього згадуваний рукопис.
34. Щітківський І. І. - співробітник М. Грушевського по ВУАН, секретар Комісії дослідження Києва. "Вичищений" з Академії 1930 р.
35. Підкреслено М. Грушевським.
36. Перетц В. М. (1870-1935) - історик укр. літератури, академік Петербурзької Академії Наук, академік ВУАН з 1919 р. Засланий 1934 р. Помер на засланні.

37. Засіб (лат.).
38. Петров Ф. М. (1876-1973) - радянський партійний функціонер, у 1923-1927 рр. голова Головнауки СРСР.
39. Кримський А. Ю. (1871-1942) - укр. філолог, сходознавець, історик, письменник, академік та незмінний секретар ВУАН. Заарештований і розстріляний.
40. Студинський К. Й. (1868-1941) - укр. філолог, проф. Львівського університету, дійсний член ВУАН з 1928 р. Виключений 1934 р. Депортований 1941 року. Тут йдеться про працю К. Студинського "Олександр Духнович і Галичина" (1924).
41. Біляшевський М. Ф. (1867-1926) - дійсний член ВУАН, археолог, мистецтвознавець, етнограф.
42. Яцимирський А. І. - російський історик, автор праць з історії православної церкви.
43. Підкреслено М. Грушевським.

